

Лекція 10. Конфесійні трансформації другої половини 1940-х – 1980-х рр.

Перелік питань:

1. Ліквідація УГКЦ та радянська політика нищення релігії (1946–1950-ті рр.)
2. Атеїстичні кампанії та контроль над релігійним життям у 1950–1980-х рр.
3. Протестантські, катакомбні та національно-релігійні рухи
4. Релігійні процеси доби «перебудови» та передумови релігійного відродження (1980-ті рр.)

Література:

1. Бондарчук П. Відродження Української автокефальної православної церкви (1989–1991 рр.). *Український історичний журнал*. 2024. № 5. С. 121–135. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2024.05.121>
2. Бондарчук П. Релігійне життя населення. *Українське суспільство в 1960–1980-х рр. Історичні нариси* / Відп. ред. В. Даниленко; Упоряд.: В. Крупина, М. Смольницька. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2022. С. 776–885. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0018684>
3. Бондарчук П. Римо-католики в УРСР: особливості й тенденції змін у релігійності (друга половина 1940 – перша половина 1980-х рр.) *Український історичний журнал*. 2021. № 1. С. 57–72. DOI: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2021_1_6
4. Історія Української Православної Церкви / Д. Гордієнко, В. Клос, Ю. Мищик, І. Преловська. Харків : Фоліо, 2025. 256 с.
5. Саган О. Сучасне православ'я в Україні: «розмосковлення» історії та перспективи розвитку. Тернопіль: Крила, 2024. 224 с.

Вступ

Друга половина 1940-х – 1980-ті роки — це період глибоких і драматичних змін у релігійному житті України.

Це доба:

- тотального наступу радянської влади на релігію,
- ліквідації УГКЦ і масових репресій,
- перетворення церкви на контрольований державою інститут,
- розвитку підпільних, катакомбних і дисидентських рухів,
- формування протестантських мереж,
- збереження релігійної ідентичності як форми національного спротиву,
- передумов релігійного відродження кінця 1980-х.

Це один із ключових періодів для розуміння сучасної релігійної карти України.

1. Ліквідація УГКЦ та радянська політика нищення релігії (1946–1950-ті рр.)

1.1. Ліквідація Української греко-католицької церкви (1946)

У березні 1946 р. у Львові відбувся так званий «**Львівський собор**», організований НКВС. Собор:

- проголосив «возз'єднання» УГКЦ з РПЦ,
- скасував Берестейську унію,
- оголосив греко-католицьку церкву «ліквідованою».

Це був **неканонічний акт**, здійснений під тиском радянської влади.

1.2. Насильницьке приєднання до РПЦ

Після «собору»:

- храми УГКЦ передано РПЦ,
- духовенство змушували переходити до православ'я,
- непокірних священників арештовували або депортували.

1.3. Масові репресії

У 1946–1950-х рр.:

- заарештовано тисячі священників, монахів, мирян;
- ліквідовано монастирі, семінарії, чернечі ордени;
- знищено релігійні школи;
- конфісковано церковне майно.

1.4. Перехід УГКЦ у підпілля

Греко-католицька церква стала **найбільшою підпільною церквою у світі**.

Форми підпільного життя:

- таємні богослужіння в приватних домах,
- підпільні семінарії,
- таємні рукоположення,
- мережі зв'язку з Ватиканом.

1.5. Патріарх Йосиф Сліпий

- заарештований у 1945 р.,
- провів 18 років у таборах,
- звільнений у 1963 р. за втручання Папи Івана XXIII та президента США Кеннеді,
- у Римі став символом незламності УГКЦ,
- заснував Український католицький університет.

Його діяльність стала духовним фундаментом майбутнього відродження УГКЦ.

2. Атеїстичні кампанії та контроль над релігійним життям у 1950–1980-х рр.

2.1. Атеїстична кампанія 1958–1964 рр.

За Хрущова:

- закрито понад 10 тис. храмів у СРСР,
- в Україні — понад 3 тис.,
- ліквідовано більшість монастирів,
- заборонено релігійне виховання дітей,
- посилено пропаганду «наукового атеїзму».

Це була наймасштабніша антирелігійна кампанія після 1930-х.

2.2. Церква в добу «застою» (1964–1985)

Характерні риси:

- формальна «толерантність» до релігії,
- але жорсткий контроль через **Раду у справах релігій**,
- обов'язкова реєстрація громад,
- заборона місіонерства, катехизації, молодіжної роботи.

2.3. Контроль КДБ

- агентура в середовищі духовенства,
- стеження за парафіями,
- переслідування активних віруючих,
- блокування висвячень «неблагонадійних» кандидатів.

2.4. Зміна ролі церкви

Церква перетворювалася на:

- декоративно-обрядовий інститут,
- інструмент державної пропаганди,
- структуру без реального духовного впливу.

2.5. Втрата автономії та русифікація

- богослужіння русифіковано,
- українська мова витіснена,
- кадрова політика контролювалася Москвою,
- Київський екзархат РПЦ був повністю залежним від патріархії.

3. Протестантські, катакомбні та національно-релігійні рухи

3.1. Протестантські конфесії

Легалізовані течії

- баптисти,
- адвентисти сьомого дня.

Вони діяли під суворим контролем держави.

Незаресстровані громади

- п'ятидесятники,
- євангельські християни,
- частина баптистів.

Вони зазнавали переслідувань, арештів, депортацій.

3.2. Катакомбні церкви

Підпільні православні та греко-католицькі громади:

- проводили таємні богослужіння,
- зберігали традиції,
- поширювали самвидав,
- підтримували дисидентів.

3.3. Юдейські громади

- синагоги під контролем держави,
- заборона релігійної освіти,
- переслідування сіоністів,
- обмеження культурної діяльності.

3.4. Мусульмани та кримські татари

Після депортації 1944 р.:

- релігійне життя кримських татар було фактично знищене,
- мечеті закриті,
- духовенство репресоване,
- релігійні практики заборонені.

3.5. Римо-католицькі громади

- діяли переважно в Західній Україні,
- зазнавали обмежень,
- священники перебували під наглядом КДБ.

3.6. Релігійна течія дисидентського руху

Правозахисники, які боролися за свободу совісті:

- **Йосип Тереля** — лідер підпільної УГКЦ,
- **Мирослав Маринович** — співзасновник Української Гельсінської групи,
- **Іван Гель** — автор праць про переслідування церкви,
- **Василь Романюк** — майбутній патріарх Володимир,
- **Петро Виговський, Григорій Василенко** — активні правозахисники.

Вони стали моральними авторитетами майбутнього відродження.

4. Релігійні процеси доби «перебудови» та передумови релігійного відродження (1980-ті рр.)

4.1. «Перебудова» і зміна релігійної політики

Після 1985 р.:

- послаблення контролю над релігією,
- повернення храмів громадам,
- легалізація релігійної літератури,
- зростання інтересу до духовності.

4.2. 1000-ліття Хрещення Русі (1988)

Ювілей став поворотним моментом:

- держава дозволила масові богослужіння,
- відкрито семінарії, монастирі,
- релігія повернулася в публічний простір,
- суспільство пережило духовне піднесення.

4.3. Наслідки конфесійних трансформацій

Деградація офіційного релігійного життя

- формалізація обрядів,
- низький рівень духовної освіти,
- залежність від держави.

Формування нових лідерів

- підпільні священники,
- дисиденти,
- протестантські проповідники.

Розрив між формальною та реальною релігійністю

- офіційна церква була контрольованою,
- справжнє духовне життя існувало в підпіллі.

4.4. Збереження релігійних традицій як форма національного спротиву

- збереження мови,
- обрядів,
- свят,
- родинної релігійності.

Це стало основою національного відродження.

4.5. Передумови релігійного відродження 1989–1991 рр.

- легалізація УГКЦ (1989),
- відродження УАПЦ (1989),
- повернення храмів,
- масове хрещення населення,
- поява нових релігійних рухів.

Висновки

Друга половина 1940-х – 1980-ті рр. — це доба:

- тотального наступу на релігію,
- ліквідації УГКЦ і репресій,
- контролю над православ'ям,
- розвитку підпільних і протестантських рухів,
- дисидентського духовного спротиву,
- поступового пробудження в добу «перебудови»,
- формування основ релігійного відродження незалежної України.

Цей період визначив сучасну конфесійну карту України та характер її релігійної свободи.